

PRISIMINKIME FRIDRICHĄ KURŠAITĮ

Algirdas Sabaliauskas

Žymusis Mažosios Lietuvos kultūros ir
mokslo atstovas Fridrichas Kuršaitis

Šiomet balandžio 24 dieną sukako du šimtai metų, kai gimė didysis Mažosios Lietuvos filologas Fridrichas Kuršaitis. Šia proga galėtume prisiminti ir dar vieną sukaktį: lygiai prieš šimtą metų Vilniuje buvo surengtas pirmasis tiek daug Lietuvos mokslui ir kultūrai nusipelnusio šio žmogaus minėjimas. Gabrieliaus Landsbergio-Žemkalnio įkurtos „Vilniaus kanklių“ draugijos susirinkime pranešimą apie Fridrichą Kuršaitį padarė Jonas Jablonskis. Pranešimas buvo paskelbtas „Vilniaus žiniose“ (1906, Nr. 88). Ten J. Jablonskis rašė:

Mūsų kalbos moksle ir Prūsų Lietuvos istorijoje Kuršaičio pavardė yra tokia įžymi, joguei šiandien, atsižiūrėdami į vieną savo tautos išvargtųjų dienų lapelį, negalime iškęsti kiek arčiau su juo nepasižinę. Jei išrandame, kad baisiai sunkios buvo seniau mūsų tautos dienos, tad, žinoma, juo labiau turime gerbti tuos žmones, kurie tomis dienomis dėl mūsų tautos, ar šiaip ar taip, dirbo ir dirbo ką galėdami ir kaip galėdami. Tokiu gi darbo žmogumi tomis

sunkiomis dienomis ir buvo Pridrikis Kuršaitis, apie kurį čia norėčiau ką-ne-ką pranešti. Jis viso tų dienų sunkumo pats, teisybę sakant, nesuprato ir visai šviesių dienų, apie kurias mes svajojome, Lietuvai nelaukė, bet visais savo darbais yra tiek mums gera padaręs, jog naujajai Lietuvai po jo darbų labai žymiai palengvėjo visas tautos darbas¹.

Net ir po šimto metų galėtume teigti, kad šis, vos spaudą atgavus, pirmajame lietuviškame dienraštyje paskelbtas, platesnei visuomenei skirtas J. Jablonskio straipsnis buvo pirmasis, kuriame taip gražiai su jo autoriui būdingu blaivumu buvo aptarta Fridricho Kuršaičio vieta mūsų kultūros ir mokslo istorijoje.

Fridricho Kuršaičio kelias į lietuvių kultūros aukštumas nebuvo lengvas. Į šį pasaulį jis, „lietuviškų gimdytojų sūnus“, atėjo 1806 m. balandžio 24 d. Noragėliuose, Pakalnės apskrityje, netoli Gastų (dab. Slavskas), kur jo tėvas Mikelis Kuršaitis buvo kaimo mokyklos mokytojas. Šeimoje aštuoni vaikai, Fridrichas vyriausias. Ir pirmuosius mokslus, o vėliau ir pirmuosius pedagoginius įgūdžius Fridrichas Kuršaitis gavo tėvo mokykloje². Kaip atrodė toji tėvo mokykla, šiokių tokių vaizdą galima susidaryti iš 1839 m. M. Kuršaičio laiško neseniai jo mokyklą vizitavusiam kunigui. Mokytojas susirūpinęs, kur gauti lėšų įrišti jau visiškai suplyšusią lietuvišką Bibliją. Mokyti dailyrasčio jam sunku, nes labai susidėvėjusios lentelės. O geografijos mokymas jo senoms akims sunkiai sekasi, nes žemėlapių formatas per mažas. Jis pats visą žiemą kentęs sąnarių gėlą, neseniai sirgęs gelta³.

Fridricho Kuršaičio pasiryžimas siekti mokslo stebėtinas. Besidarbuodamas kaimo mokyklėlėje, jis savarankiškai pramoksta lotynų kalbos, o 28 metų būdamas, vargais negalais susitaupęs „vos mažumą daugiau kaip 100 dolerių“, įstoja į Elbingo gimnaziją, kurią 1836 m. sėkmingai baigia ir pradeda teologijos studijas Karaliaučiaus universitete. Čia jo, kaip būsimojo lituanisto, biografijoje ypatingą vaidmenį suvaidina profesorius Liudvikas Rėza. Jau nuo 1718 m. Karaliaučiaus universitete veikė Lietuvių kalbos seminaras, kuriame lietuvių kalbos buvo mokomi būsimoji Prūsijos lietuviškų parapijų kunigai ir mokytojai. Deja, nė vienas šio seminaro vadovas iki L. Rėzos į lituanistikos istoriją nepateko. Rėza buvo ne tik pirmasis seminaro vedėjas gerai mokėjęs lietuvių kalbą, bet ir pats ją dėstęs (šiai lietuvių kalbą čia dažniausiai dėstydamas geriau ją mokėję aukštesniųjų kursų studentai). Kaip ir prieš šimtą metų Kristijonas Donelaitis, taip ir Fridrichas Kuršaitis pirmąsias lietuvių kalbos mokslo žinias gauna šiame seminare. Tiek geru lietuvių kalbos mokėjimu, tiek darbštumu jis greitai nusipelnė savo mokytojo dėmesio. Be to, L. Rėza, pats jaunystėje pakankamai patyręs vargo, rūpinosi ir savo mokinio buitimi. Pagaliau senatvėje gerokai pasiligojusiam viengungiui Rėzai labai pravertė Kuršaičio pagalba: jis tapo savotišku savo mokytojo namų tarnu. Tačiau čia per daug neapkrautas darbais, ramiai galėjo atsidėti studijoms. Rėza patikėdavo savo mokiniui ir įvairias kitas pareigas. Pavyzdžiui, kai 1839 metų pabaigoje į Karaliaučių lietuvių kalbos studijuoti atvyko būsimojasis Peterburgo universiteto Slavų filologijos katedros vedėjas Piotras Preisas (1810–1846), jam padėti mokyti lietuvių kalbos Rėza rekomendavo studentą „lietuvi iš prigimties“ Fridrichą Kuršaitį. Kuršaičio draugystė su Peterburgo lituanistikos pradininku nesiliovė ir šiam išvykus iš Karaliaučiaus⁴.

1844 m. Kuršaitis baigė universitetą ir buvo ordinuotas kunigu. Po L. Rėzos mirties (1840 m.) Kuršaitis iki 1883 m. vadovavo Lietuvių kalbos seminarui. Jo laikais lietuvių kalbos mokymas seminare gerokai pagerėjo. Daugiausia su šiuo seminaru, bent pradžioje, susijusi ir Kuršaičio, kaip lietuvių kalbos tyrinėtojo, veikla. Dar nebaigęs universiteto jis 1843 m. išleidžia seminaro klausytojams skirtą knygelę „Lietuvių kalbos tyrinėjimai“ (*Beiträge zur Kunde der litauischen Sprache*. Königsberg, 1843). Knygelėje abėcėlės tvarka pagal atitinkamą semantinę klasifikaciją pateikiami būdingiausi vokiečių kalbos prielinksniniai posakiai ir jų lietuviški atitikmenys.

Knygelės paskutiniame lanke likus dar neišnaudotos vietos, Kuršaitis pridėjo keturių puslapių su pagrindine knygelės tema tartum visiškai nesusijusį skyrelį „Lietuvių kalbos akcentas“, kuriame pabrėžiama intonacijos svarba lietuvių kalbos tarčiai. Šis skyrelis buvo tartum preliudija po šešerių metų pasirodžiusios antros „Lietuvių kalbos tyrinėjimų“ (*Beiträge zur Kunde der litauischen Sprache*. Königsberg, 1849) dalies, turėjusios paantraštę „Lietuvių kalbos garsų ir kirčio mokslas“. Pirmiausia įdomu tai, kad šios knygos rankraštis buvo duotas recenzuoti vienam iš lyginamosios kalbotyros pradininkų vokiečių kalbininkui Augustui Friedrichui Pottui. Na, o, žinoma, svarbiausia, kad po šios knygos pasirodymo žymiojo danų kalbininko Holgerio Pederseno veikale „Devynioliktojo šimtmečio kalbotyra“, kuriame buvo apibendrinti XIX a. kalbos mokslo laimėjimai, galėjo atsirasti pastraipa:

Ne Schleicheris, bet lietuvis kunigas ir liaudies švietėjas Fridrich Kurschat (lietuviškai Pridrikis Kuršaitis) buvo pirmasis, kuris ištyrė labai svarbų lietuvių kalbos struktūros reiškinį – kirtį <...>. Kuršaičio mokslas pasirodė teisingas, ir akmuo, kurį Schleicheris išmetė, tapo kertiniu lietuvių kalbos tyrinėjimų akmeniu⁵.

1876 m. išleidžiamas kapitalinis Kuršaičio veikalas „Lietuvių kalbos gramatika“ (*Grammatik der litauischen Sprache*. Halle, 1876). Net ir po garsiosios Augusto Schleicherio 1856 m. gramatikos (*Litauische Grammatik*. Prag, 1856) Fridricho Kuršaičio veikalas buvo nauja pakopa lietuvių kalbos gramatikų istorijoje. Čia plačiau negu bet kur iki tol buvo apibūdinta lietuvių kalbos struktūra, pateikiama daug naujos faktinės medžiagos, ištaisomi kai kurie A. Schleicherio gramatikos netikslumai, o svarbiausia – pirmą kartą taip detaliai aprašomos lietuvių kalbos priegaidės.

Kuršaičio gramatika visada bus minima ir lietuvių folkloristikos istorijoje. Kaip tam tikrą gramatikos priedą autorius įdėjo ir skyrelį apie liaudies poeziją – dainas. Pirmiausia čia jis aptarė lietuvių liaudies dainų pobūdį. Dainos lietuviui – tai savotiškas jo svajonių Eldoradas. Dainose lietuvis randa viską, ko taip trūksta jo vargingame gyvenime – žirgai ten kaustyti aukso pasagomis, laivai plaukia šilkinėmis burėmis. Toliau Kuršaitis įdėjo dar iš savo vaikystės girdėtas su melodijomis 25 liaudies dainas. Prancūzų kompozitorius, Paryžiaus konservatorijos profesorius Louisas Albertas Bourgaault-Ducoudray (1840–1910), daugiausia naudodamasis Kuršaičio publikacija, apie lietuvių liaudies dainas parašė vertingą straipsnį, kurį paskelbė viename Paryžiaus žurnale⁶.

Negalima pamiršti, kad Kuršaitis 1843 m. Berlyne išleido naują L. Rėzos rinkinį „Dainos oder Litthauische Volkslieder“ (Königsberg, 1825) leidimą.

Reikėtų priminti, kad Kuršaitį 1875 m. Karaliaučiuje aplankė garsusis lenkų tautosakininkas ir etnografas Oskaras Kolbergas. Iš Kuršaičio jis gavo keletą lietuvių liaudies dainų, kurios vėliau buvo paskelbtos jo rinkiniuose⁷.

Fridrichui Kuršaičiui tenka ir vieno žymiausių lietuvių leksikografų garbė.

Kai 1846 m. kovo 9 d. Ragainės vokiečių parapijos kunigas Karolis Augustas Jordanas sukvietė būrelį lietuvių raštijos darbuotojų pasitarti, kaip čia reikėtų išleisti naują lietuvių kalbos žodyną, į pasitarimą iš Karaliaučiaus atvyko ir Fridrichas Kuršaitis. Iš pradžių manyta apie kolektyvinį darbą. Tačiau iš tokių planų nieko neišėjo, ir uždavinys parengti žodyną teko universitetui. Būsimojo žodyno autoriumi vis dėlto buvo pasirinktas ne vos prieš porą metų universitetą baigęs Fridrichas Kuršaitis, bet garbingas šio universiteto profesorius vokietis Ferdinandas Nesselmannas⁸.

1851 m. pasirodęs šio mokslininko veikalas (*Wörterbuch der litauischen Sprache*. Königsberg, 1851) dėl keistokos struktūros praktikos reikalams nebuvo labai tinkamas, tačiau savo metu tai buvo pats didžiausias lietuvių leksikografijos darbas, keletą dešimtmečių pagrindinis lietuvių leksikos šaltinis Europos kalbininkams. Labiausiai šiuo žodynu nepatenkintas tikriausiai buvo Fridrichas Kuršaitis. Pats jis medžiagą lietuvių kalbos žodynui pradėjo rinkti dar studijų metais.

1870 m. pasirodo Kuršaičio grandiozinio darbo pradžia – „Lietuvių kalbos žodyno“ (*Wörterbuch der litauischen Sprache*) vokiečių–lietuvių kalbų dalies pirmasis tomas (*Deutsch-litauisches Wörterbuch*. Halle, 1870). Antrasis šios dalies tomas išleidžiamas 1874 metais. 1883 m. pasirodo žodyno lietuvių–vokiečių kalbų dalis (*Litauisch-deutsches Wörterbuch*. Halle, 1883). Dėl silpstančios autoriaus sveikatos antroji dalis nebuvo tokia didelė, kokią jis buvo planavęs iš pradžių. Daugiausia čia apsiribota Mažosios Lietuvos gyvosios kalbos ir spausdintų šaltinių leksika. Labai įdomi šios žodyno dalies leksikografinė naujovė: autorius žodžius, kurių pats nebuvo gerai pažinęs, surašė laužtiniuose skliaustuose. Vadinasi, atmetę šiuos žodžius, turėtume paties Fridricho Kuršaičio kalbos žodyną.

Kuršaičio „Lietuvių kalbos žodynas“ yra pats svarbiausias Rytų Prūsijos lietuvių kalbos leksikos paminklas. Beveik visa šio žodyno medžiaga įsiliejo į akademinio „Lietuvių kalbos žodyno“ (t. 1–20. Vilnius, 1941–2002) tomus. Galima sakyti, jog visa ji buvo pakartota ir Fridricho Kuršaičio brolio Liudviko sūnaus Aleksandro Kuršaičio „Lietuviškai–vokiškame žodyne“ (*Litauisch–deutsches Wörterbuch = Thesaurus linguae Lituanicae*, Bd. 1–4. Göttingen, 1968–1973).

Fridrichas Kuršaitis, jausdamas, kad šis žodynas yra paskutinis jo lingvistinis darbas, žodyno prakalboje trumpai aprašė savo mokslinę ir tarnybinę veiklą ir tartum testamentą baigė ją žodžiais: „Taip aš baigiu savo literatūrinį lietuvių kalbos darbą, linkėdamas savo tautai, kuriai gimimu priklausiau ir ilgą amžių sąžiningai dirbau, palaimos“ (po nepilnų metų Kuršaitis mirė).

Lietuvių kalbotyra toli gražu buvo ne viskas, kam Fridrichas Kuršaitis paskyrė savo gyvenimą.

1666 m. Danieliaus Kleino giesmyno pagrindu Fridricho Kuršaičio „iš naujo perveizdėtos“ ir 1841 m. pirmą kartą išleistos „Pagerintos giesmių knygos <...> po draug su maldų knygomis“ 1917 m. buvo perspausdintos 38-tą kartą. 1854 m. buvo

išleistos jo parengtos „Giesmių bei maldų knygos Karališkojo Prūsų vaisko“. 1858 ir 1865 m. Kuršaitis perredagavo vėliau daug kartų išleistą lietuviškos Biblijos leidimą. Iš vokiečių kalbos išvertė Böttherio knygą „Brangvyn's tikra namų sloga“ (Karaliaučius, 1844). 25 kartus buvo išleistas Kuršaičio taip pat iš vokiečių kalbos išverstas giesmynėlis „Trečioji dalis giesmių knygų, kuriose randas geroks skaitlius naujų krikščioniškų giesmių“ (Karaliaučius, 1857)⁹. Išvertė jis ir daugiau įvairių religinių knygelių. Prirašė ir išvertė visokių atsišaukimų. O kur dar „Keleivis iš Karaliaučiaus broliams lietuvininkams žines parnešas“, kurį 1849–1880 m. ne tik redagavo, bet dažniausiai pats vienas ir prirašydavo.

1865 m. Kuršaičiui buvo suteiktas profesoriaus vardas. 1875 m. Karaliaučiaus universitetas už nuopelnus lituanistikai jam suteikė filosofijos garbės daktaro ir laisvųjų menų magistro laipsnį. Gražiai Kuršaitis buvo pagerbtas Čekijoje: 1882 m. Prahos čekų mokslų akademija jį išrinko savo garbės nariu¹⁰.

Mėgino Kuršaitis savo laimę ir politinėje veikloje. Deja, čia jo laukė visiška nesėkmė. 1871 m. rinkimuose į Berlyno parlamentą kaip Labguvos-Vėluvos lietuvių kandidatas jis iš 11 tūkstančių gavo 711 balsų. 1874 m. kaip Tilžės Lankos (Pakalnės) kandidatas gavo 30 balsų. 1879 m. už Kuršaitį kaip Klaipėdos-Šilutės apygardos kandidatą neatiduotas nė vienas balsas¹¹.

Lietuvių kalbos studijų reikalais 1872, 1874 ir 1875 m. Fridrichas Kuršaitis lankėsi Lietuvoje. Labai mielai jį priėmė Motiejus Valančius. Susirašinėjo jis su Simonu Daukantu. Buvo atvykęs pas Antaną Baranauską. Kai 1872 m. Kuršaitis lankėsi Veiverių mokytojų seminarijoje, jo paprašyti seminaristai žymiajam svečiui padainavo „Labas vakars, mergele“, „Vai, ko ieškai, berneli“¹². Jonas Basanavičius jam 1880 m. iš Bulgarijos rašė:

Būdams toli nuo prigimtos savo šalelės, malonėčiau, negirdėdams savo mielos kalbos, nors ši tą lietuviškai paskaitytie, todėl meldžiu jums, miels – brangus profesorius, veikiai man atrašytie, kiek kaštuoja jūsų „Keleivis“ ir kokiais pinigais aš jums už jį užmokesnį atsiųstie galėčiau?¹³

Šiaip Kuršaitis buvo ištikimas vokiečių valdžios tarnas. Prūsijos karalius jam buvo „mūsų mylimasis žemės tėvas“. Jį erzino vokiškuose laikraščiuose pasitaikantys „prieš karaliaus valdžią ir prieš Dievo karalystės vaikus“ nukreipti visokie „demokratiškieji vėmalai“. Lietuviškai jiems ištarti „mūsų mieloji lietuviškoji kalba tam yra per čysta ir per viežliba, ir prie tokios baisybės dar nėra pripratinta“¹⁴.

Vis dėlto Kuršaitis savo „Keleiviu“, giesmynais, katekizmais, maldaknygėmis, mišiomis „Karaliaučiuje šlūžijantiems lietuviškiems želnieriams“ stabdė Rytų Prūsijos lietuvių germanizacijos procesą¹⁵. Na, o jo nuopelnai lietuvių kalbos mokslui yra tiesiog milžiniški.

Mirė Fridrichas Kuršaitis 1884 m. rugpjūčio 23 d. Krante (dabar Zelenogradskas). Palaidojo jį (rugpjūčio 27 d.) Karaliaučiuje, mieste, kuriame prabėgo didžioji jo gyvenimo dalis. Gaila, kapas neišliko. Dar labiau gaila, kad mes, „ir visai šviesių dienų sulaukę“, šio tiek daug lietuvių tautai nusipelnusio tragiško likimo žmogaus iki šiol pakankamai nepagerbėme: neturime apie jį išleidę net menkiausios knygelės.

- ¹ Jablonskio raštai, t. I. Kaunas, 1932, p. 135–136.
- ² Fridricho Kuršaičio autobiografija. Parengė J. Tumelis. – Žmonės ir kalba. Sudarė B. Savukynas. Vilnius, 1977, p. 141–145.
- ³ Duomenys F. Kuršaičio biografijai. Parengė V. Drotvinas. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 36. Vilnius, 1996, p. 206–211.
- ⁴ *Jonas Palionis, Algirdas Sabaliauskas*. Rytų slavų kalbininkai lituanistikos baruose. Vilnius, 1990, p. 8–15.
- ⁵ *Holger Pedersen*. Sprogvidenskaben i det nittende aarhundrede: Metoder og resultater. Kjøbenhavn, 1924, p. 59–60; *Linguistic Science in the Nineteenth Century*. Cambridge, Mass., 1931, p. 65–66.
- Kuršaitis apie anonimę 1737 m. Vilniuje išleistą gramatiką „Universitas lingvarum Litvaniae“, kurioje jau gana nuosekliai žymimos priegaidės, nieko nežinojo. Su šia knyga kalbininkus pirmą kartą 1896 m. supažindino lenkų kalbininkas Janas Rozwadowskis.
- ⁶ *Jadvyga Čiurlionytė*. Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai. Vilnius, 1969, p. 41, 56–58.
- ⁷ *W. Armon*. „Litwa“ Oskora Kolberga. – *Oskar Kolberg*. Dzieła wszystkie, t. 53. Wrocław–Poznań, 1966, p. XI.
- ⁸ *Domas Kaunas*. Mažosios Lietuvos knyga. Vilnius, 1996, p. 342–343.
- ⁹ Ten pat, p. 389–391.
- ¹⁰ Vienas iš pasirašiusių Kuršaičio rekomendacinį raštą buvo Prahos (vokiškojo) universiteto profesorius Alfredas Ludwigas, šiame universitete pirmasis 1870 m. pradėjęs skaityti lietuvių kalbos kursus.
- ¹¹ *Vaclovas Biržiška*. Aleksandrynas, t. 3. Vilnius, 1990, p. 174.
- ¹² *Juozas Kudirka*. Veiverių mokytojų seminarija (1866–1918). Vilnius, 1970, p. 41.
- ¹³ *Jonas Basanavičius*. Rinkiniai raštai. Paruošė D. Krištopaitė. Vilnius, 1970, p. 740.
- ¹⁴ Keleivis, 1863, Nr. 9, p. 34.
- ¹⁵ J. Jablonskis 1893 m. „Varpe“ paskelbtame straipsnyje buvo apskaičiavęs, kad Rytų Prūsijoje per vienus metus „nunyksta beveik 850 mūsų tautos žmonių“; plg. Jablonskio raštai, t. I, p. 42.